

РУСИФІКАЦІЯ ЯК НИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ: ПЕРЕДУМОВИ І НАСЛІДКИ ТОТАЛІТАРНОЇ РАДЯНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО УКРАЇНИ

Михайло Бойченко,

*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри теоретичної і практичної філософії
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
головний науковий співробітник відділу історії
та філософії освіти Інституту педагогіки НАПН України*

Русифікація постає як закономірний результат тоталітарних практик Радянського Союзу, які призводять до загострення політики колоніалізму, яку Росія проводить щодо України впродовж останніх 400 років. Нищення української національної пам'яті є складовою цієї політики, а русифікація – одним з основних механізмів.

Ключові слова: русифікація, українська національна пам'ять, тоталітаризм, колоніалізм, Україна, Росія.

Russification appears as an obligate result of the totalitarian practices of the Soviet Union, which lead to the aggravation of Russia's colonial policy towards Ukraine over the past 400 years. The destruction of Ukrainian national memory is part of this policy, and Russification is one of its main mechanisms.

Keywords: Russification, Ukrainian national memory, totalitarianism, colonialism, Ukraine, Russia.

Тоталітаризм неминуче нищив нації і їхню національну пам'ять. Історично тоталітаризм виникав на основі певних національних держав, однак завжди переростав національну ідею і рано чи пізно робив ту націю, яка його породила, жертвою суїцидальної стратегії перетворення суспільства на механізм нищення. Навіть здавалося би позитивні ідеї і соціальна творчість, яка бурхливо розвивалася у перші роки встановлення тоталітарного режиму, потребували насильства – спочатку для зламу старої суспільної системи, а невдовзі – просто для підтримання власної життєздатності. Тоталітарні проекти завжди потребували надзвичайних соціальних ресурсів, здобути які можна було або ж ззовні – через завоювання інших країн і грабунок їхніх капіталів, або зсередини – через вивільнення внутрішніх соціальних резервів, а це неминуче виливалося у репресії проти власного народу. Але більш нещадною за воєнні операції і репресії виявлялася політика культурного імперіалізму, яку досліджували зокрема критики колоніалізму, такі як Едвард Саїд [10]. Русифікація постає як типовий приклад колоніалізму Росії щодо України у минулому і постколоніалізму у теперішньому. Тоталітаризм же зробив максимально цинічними, відкритими і жорстокими практики такого колоніалізму.

Тоталітаризм завжди обертався колапсом розмаїття суспільних проєкцій у майбутнє і переростав у приреченість до лінійної перспективи втілювати ідею певної винятковості – національної, ідеологічної, расової тощо. Для цього передусім послідовно нищилася, зачищалася власна національна пам'ять народу, яку підміняли новою, більш «героїчною» і «правильною» історією. Навіть сама нація, яка породжувала тоталітаризм, зазнавала від нього збитків, адже усі можливі проекти нації редукувалися до одного за рахунок нищення альтернатив – що вже говорити про долю не титульних відносно тоталітарної нації народів. Яскравим прикладом є нищення української національної пам'яті, левову частку якого здійснювала Росія – спочатку як імперія, потім як основа СРСР,

і нарешті як авторитарна по суті сучасна псевдодемократична держава, яка багато в чому повертається до тоталітарних практик минулого, проголошуючи у останніх змінах своєї конституції пряму спадкоємність від попередніх режимів. У останній редакції цієї конституції, яку запропонував президент РФ і яка вже пройшла успішне голосування у Державній Думі та Раді Федерації, а тепер проходить процедуру подальшої легітимації, зазначено: «Російська Федерація, об'єднана тисячолітньою історією, зберігаючи пам'ять предків, які передали нам ідеали і віру в Бога, а також наступність у розвитку Російської держави, визнає державну єдність, яка історично склалася» (стаття 67.1 [6]). Під таке визначення державної єдності РФ потрапляють і території тих нині незалежних держав, які виникли на уламках Російської імперії та СРСР. Таким чином, політика русифікації нікуди не зникає, а залишається на порядку денному сучасної Росії як частина її експансіоністського проекту «русского мира».

Тоталітаризм постає як замір творення нового типу людини, тобто як спроба тотально змінити не лише суспільство, а і людину. Але зміни людини мали здійснюватися за логікою, яку Луї Альтюсер називав структурною детермінацією: окремі явища і події детермінували не інші окремі явища і події, а вся сукупність наявних соціальних детермінацій, властива даному суспільству – структура визначально детермінує усі свої елементи [1]. Це виглядає на перший погляд як дещо аналогічне концепції держави Георга Гегеля, у якій ціле детермінує особливе і одиничне [3], так само як і сфері духу Абсолютний дух лежить в основі духу об'єктивного і суб'єктивного [4]. Останнє нібито відповідає логіці Георга Гегеля, однак на відміну від останнього у тоталітарних суспільствах держава не надбудовується над громадянським суспільством, не вивершується над ним як результат його тривалого і послідовного розвитку як свідчення його успішності, а швидше відповідає тій моделі суспільства, яку Гегель і слідом за ним Карл Маркс вбачали у азійських деспотіях давнього світу [12].

Першим напрямом тоталітарного перетворення суспільства було ототожнення суспільства з державою, яка для цього мала стати тотальною: так, тотальна держава Беніто Мусоліні претендувала замінити собою у перспективі мало не всі соціальні інститути [7], а на практиці в усіх тоталітарних суспільствах держава втручалася у справи усіх інших наявних у суспільстві соціальних інститутів без винятку. Другим напрямом було тотальне вторгнення публічних інститутів, переналаштованих тотальною державою, у сферу приватного: якщо держава та її інституційно-організаційні інструменти і залишала без контролю та інспекції якусь сферу приватного, то лише через недогляд, а не через повагу до хоч мінімальної, а приватності: все, що не мало спеціального дозволу, фактично виявлялося недозволеним, оскільки було підозрілим, таким, що могло явно чи неявно, умисно чи навіть без свідомого бажання самої людини зашкодити суспільству, з яким ототожнювала себе тотальна держава. Про це писали зокрема дослідники держави Гітлера – такі як Мартін Броскат [2]. Нарешті третім напрямом було здійснити радикальну версію заміни усіх автономних сфер суспільної свідомості – науку, релігію, мистецтво, право, мораль тощо – ідеологією, яка мала остаточно зняти усі можливі, навіть функціонально зумовлені можливості для відособлення від тотального цілого. Це зазначають такі автори, як Курт Зонтгаймер [5], а також і дослідники радянського тоталітаризму, наприклад, Фрідріх фон Гаек [13] і Мирослав Попович [8].

Таким чином, тоталітаризм не є певним дивним колективним збоченням, девіацією суспільної свідомості, випадковим безумством, а є *результатом цілеспрямованих організованих тривалих зусиль* – передусім тоталітарної держави, а також підпорядкованих їй усіх інших соціальних інститутів – зусиль, до яких поступово стають причетними майже тотально усі члени суспільства – за незначним винятком тих, хто вцілів від каральних санкцій репресивної тоталітарної системи і зумів залишитися при своїх переконаннях, ізольованим все-

редині тоталітарної держави (переважно у тюрмах та психіатричних закладах) або депортованим за її межі.

Свідченням цьому є, зокрема, і політика русифікації, яку дехто (переважно нащадки самих русифікаторів, або їхні небезкорисливі сучасні поплічники) хотіли би представити як складову природного процесу глобальної соціальної інтеграції. Однак, послідовне нищення української мови протягом кількох століть московською владою (про що докладно пише, зокрема, Дмитро Чуб (Нитченко) [14]), «вимивання» з України в Росію «мізків» – талановитих вчених, представників культури і мистецтва, і пряме систематичне фізичне нищення за доби сталінізму свідомої української інтелігенції та політичної еліти [9], разом із знищенням значної частини українського генофонду під час голодоморів [11], дає усі підстави вважати процес русифікації протиприродним злочиним проти людяності, у її конкретному втіленні в українській нації.

Національна пам'ять українців постає як основа і ядро української національної пам'яті – навіть з погляду розбудови української політичної нації, яка включає в себе також представників інших націй. Тому упослідження і заборона української мови є одним з головних інструментів нищення української національної пам'яті: як самобутньої символічної системи, як ключового українського соціального інституту, як базового смислового коду нації, як способу трансляції цінностей українців і як одну з наріжних українських цінностей.

Література

1. Альтюссер Л. За Маркса / пер. с фр. А.В. Денежкина. М.: Праксис, 2006. 392 с.
2. Бросцат М. Держава Гітлера: створення і розвиток внутрішньої структури Третього рейху / Перек. з нім. О. Насика. К.: Наука, 2009. 384 с.
3. Гегель, Г. В. Ф. Основи філософії права, або природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчук, М. Кушнір. К.: Юніверс, 2000. 329 с.
4. Гегель, Г. В. Ф. Феноменологія духу / з нім. пер. П. Тарашук; наук ред. пер. Ю. Кушаков. К: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 548 с.
5. Зонтгаймер К. Як нацизм прийшов до влади / пер. з нім. Н. Проскура, О. Межевікіна, Ю. Півторак. Дух і Літера, 2009. 320 с.
6. Конституция Российской Федерации. Полный текст со всеми поправками. URL: <https://www.vedomosti.ru/society/articles/2020/03/10/824662-konstitutsiya-polnii-tekst-popravkami>
7. Муссоліні Б. Мое життя / пер. з італ. Володимира Чайковського. Харків: Фоліо, 2017. 252 с.
8. Попович М. Червоне століття. К.: АртЕк, 2005. 888 с.
9. Розстріляне відродження: Антологія 1917 – 1933: поезія – проза – драма – есей. / ред., передмова Юрія Лавріненка, післямова Євгена Сверстюка, К.: Смолоскип, 2002. 976 с.
10. Саїд Е. Культура й імперіалізм К.: Критика, 2007. 608 с.
11. Сергійчук В. Голодомор 1932-1933 років як геноцид українства. Вид. 4-ге. В.: ПП Сергійчук М. І., 2016. 320 с.
12. Троян С. С. Азійський спосіб виробництва // Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Азійський_спосіб_виробництва (дата звернення: 31.05.2020).
13. Хаек Ф. фон (1992) Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / пер. с англ. М.: Новости-Catallaxy, 304 с.
14. Чуб Д. (1982) Минуте і сучасне української книжки (Як Москва русифікує Україну). Чуб Д. У дзеркалі життя й літератури (статті, розвідки, спогади). Мельбурн: Ластівка, 1982. С. 171-182.